

FRANCESC PANÉ I SANS

Tendres van ser els dies

Pagès editors

LLEIDA, 2002

UNA FAMÍLIA EXTENSA

Hem estat una muntanya de germans, nascuts l'un rere l'altre. Recordo la intensa olor de colònia fresca, d'alcohol d'espígol, que va fer casa meva durant quinze anys llargs. Un perfum d'aire net, com de transparència vidriosa. Suspesa en l'ambient, aquella frescor es palpava des del cap de les escales, només obrir-ne la porta que donava accés al corredor del pis. De la mateixa manera que recordo el perfum de colònia d'infant, puc fàcilment evocar una vaga sentor de llet materna, impregnada en la roba de la mare, de vegades un pèl agra, sempre consistent, com una presència habitual, amiga, decididament familiar. I l'aroma de la papilla Maizena, ensucrada i melosa, que em feia salivar. La mare, de tant que me'n mirava el plat amb els ulls oberts de bat a bat i amb un deler incontenible, me'n donava mitja cullerada que robava al germà de torn, o a la germana, perquè van venir tots amb pocs mesos de diferència.

A la petita eixida de casa, a l'estiu; o a l'hivern en les cadires arrengrerades vora l'estufa que cremava llenya i clofolla eixarreïda d'ametlla, l'olor que es respirava era de la bugada eixugant-se: vapor d'aigua llanguint i una vaga fortor de sosa i de cendra, atapeïda en la sedositat carnososa del greix. A les cases dels pobres, les dones rentaven la roba —sobretot la dels menuts— amb les pastilles de sabó que elles mateixes elaboraven en les calderes d'aram, amb el sagí que romania de la bullida

de la carn del porc, setmanes després que la matança hagués estat feta i conclòs el mondongo.

Van ser quinze anys d'aquestes olors. Quan després d'un temps llarg de presència en l'aire familiar s'esvanien lentament i la memòria tot just les perdia, naixia una altra criatura, i les olors retornaven com si no se n'haguessin anat mai. De la mare en nasqueren set nadons, en una periodicitat quasi matemàtica de dos anys i pocs mesos. Jo sóc el més gran de tots, de manera que he viscut amb consciència els plors d'almenys cinc dels germans. I n'he conegut els vicis de nadó: a un li agradava xuclar-se els dits índex i cor de la mà esquerra; no dormia si no podia posar-se'ls a la boca. Al cap del temps, aquells dits eren força més prims que els altres, esblanqueïts, com malaltissos. Van haver d'untar-los amb la polpa d'un bitxo perquè la criatura es desacostumés a llepar-los. A la primera de les meves germanes, en canvi li feia goig d'adormir-se refregant la tela d'un mocador de teixit acrílic, blanc. El més petit dels nois no s'adormia si no podia palpar el lòbul de l'orella d'algú altre que no fos ell: s'arremolinava a la vora d'un de nosaltres i es feia l'adormit mentre aconseguia la carn vellutada de l'orella amb els seus dits.

Per ser sincer, diré que a mi m'havien de servir la *pipona* per fer-me dormir: un grapat de sucre en un drap de cotó que la mare lligava pels extrems, com si es tractés d'un menut farcell. Me'n recordo prou, de la *pipona*. Crec que la vaig exigir fins que vaig ser ben ganàpia, fins als quatre o cinc anys. El que no he sabut mai és com van fer-me'n desdir. Havia de ser una tasca forçosament difícil perquè era per a mi com avui ho és el tabac que fumo amb deler, o el cafè que em bec amb deliri.

Tots vam néixer a casa, en l'escalf del llit marital, ajudats per la comadrona Rosita, ara parenta política

meva. Tots, menys jo, van néixer a Arbeca. Diuen que jo vaig fer-ho a les Borges Blanques, on van viure els meus pares un any i mesos abans que es traslladessin a Arbeca. Vaig néixer a casa, això sí, en el llit que ocupava la intimitat dels meus pares, i que els meus pares van haver de compartir amb mi, un cop vaig ser al món. Dels set germans n'hem sobreviscut sis. El quart, en Ramon, va morir a les dues setmanes del naixement. Una pulmonia li va entelar els alvèols i el metge del poble no hi va poder posar remei. El vàrem enterrar en una caixeta menuda, molt menuda, tota blanca, simple, pobra, enlluernadora a la llum difusa d'aquell dia d'hivern. La caixeta semblava una vela naufragant en la plataforma del carro de difunts, pintat d'un negre extraordinàriament brillant, cobert amb domassos de vellut morat d'on penjaven serrells de color groc. El carruatge anava literalment coronat en el cènit de la seva alçària per una diadema metàl·lica infinitament trista, d'uns daurats sense llum. Els darrers dies de l'agonia d'en Ramon, el metge va manar als meus pares que lloguessin una ampolla d'oxigen. Jo la vaig veure, la vaig tocar, la vaig fer meva en el dolor que anusava els meus sis anys: m'hi abraçava com a un tronc que em salvaria d'aquella follia de plors. Era de ferro, l'ampolla, d'un metre i mig d'alçada —o potser no tan alta, que la infantesa tot ho acreix—, cilíndrica, acabada en un cos cònic de poca llargada i de menys diàmetre que la resta. Injectaven oxigen pur —si allò que es contenia en aquella baluerna tenia puresa— als pulmons del meu germà Ramon amb una mascareta que recordo grisa, rudimentària. La criatura plorava. Només plorava. Ràfegues curtes, perquè s'ofegava. Era un sofriment sentir-lo; i era un calvari veure-li les cametes espernegant a l'aire càlid del menjador. I la mare també plorava: només plorava, encara convalescent del part, en la seva cambra d'on sortia contra tota

recomanació de la comadrona, del metge i dels parents que s'amuntegaven a casa nostra, en un remolí de silencis, en un remolí de rumors còmlices, porucs, adolorits. La criatura, van posar-la sobre una tauleta de làmines de fusta i potes de tisora. Era feta a Lleida, a la casa "Piqué". La van cobrir amb un llençol blanc plegat sobre una màrfega de palla. La taula, després, va fer cap a la cabana de la finca que havia hereditat la mare. Hi vam menjar molts anys, just davant de les flames que il·luminaven la penombra des de la llar on es consumien els romers i les botxes, les soques d'ametller i les rabasses d'olivera.

Pocs anys més tard d'aquesta desgràcia, el director de l'escola nacional del poble va substituir el clapeig de les seves mans a l'hora de convocar els deixebles a *files* per cantar el "Cara al sol", el "Prietas las filas", o el "Himno nacional" abans d'entrar a classe, per un cilindre de ferro que havia contingut oxigen, idèntic al que va servir l'esperança inservible del meu germà. El director colpejava aquella ampolla metàl·lica amb una barra d'acer: cinc o sis vegades, amb nervi, amb autoritat, amb una ridícula marcialitat, però del tot eficaç. Les estridències, semblants a un xisclieg esquerdat, agudes i breus, sense solemnitat ni cap tendresa harmònica, s'escampaven pels patis, el de les nenes i el nostre, com una pluja de calamarsa. I hi feien idèntic efecte: s'acabaven instantàniament els jocs i una disciplina apresada en el temor i en el dolor dels càstigs formava les files rectes, hieràtiques, ordenades per altures: de menor a major, una per cada curs. Aguardàvem, drets, amb mirada fixa en el destí inefable, el crit solemne de cada vegada: "*¡a cubrirse, ar!*"

Sempre vaig pensar que aquella ampolla de ferro que ens convocava a l'inici de cada tanda de classes, era la mateixa que vam tenir a casa durant uns dies. En Ramon la va buidar, per bé que l'oxigen no va ser prou generós

com per recomposar els seus pulmons masegats pels virus, o pels bacteris, no sé... Vam tornar-la a cal ferrer, que era d'on havia vingut. El ferrer, crec, la usava per a les soldadures. Eren retornables, recarregables, aquelles ampolles, de manera que jo vaig imaginar sempre que el director de l'escola havia comprat la que usava com a campana estrident per plantificar-me-la davant dels ulls, a l'angle dret de la balconada que mirava el pati dels nostres jocs. Creia que ho havia fet amb una malèvola intenció, amb una pèrfida rancúnia... Vés a saber. La vaig odiar, l'ampolla metàl·lica, com no he estat capaç d'avorrir cap altra cosa en aquest món. Un dia, clandestinament, vaig traspasar la porta del balcó i vaig sortir-hi des del passadís que distribuïa les aules. Vaig mirar-me aquell enorme esquellot estrident i vaig olorar-ne el regust de rovell just on rebia les batzacades de la barra de ferro: feia l'olor pulmonar del meu germà, tènueament trista, ocre...

Explicava aquestes coses al meu padrí, a la nit, prop seu, buscant-ne l'escalfor del cos revellit i la calidesa de les paraules retornades en veu baixa, com un secret que podíem compartir. El padrí era el meu confessor.

No sé pas el temps que, de menut, vaig passar dormint al llit dels pares. Devien ser una colla d'anys. Jo era molt poruc. Crec que tenia el son fràgil. I tinc entès que molt i molt sovint em despertaven els malsons. Entre el pare i la mare em sentia protegit del fred i de tants dimonis com corrien, en aquell temps, pels carrers del poble, pels camps nocturns glaçats i pels racons foscos de la casa.

De tots els somnis que jo creava des del meu horror en recordo un que se'm va repetir constantment, més enllà i tot de l'adolescència, sempre invariable, sempre igual: caminava molt esforçadament per la carena d'un altíssim

i immensíssim munt d'arena rossa, com una muntanya de matèria seca i movedissa. Em costava una enormitat de moure-hi les cames. No avançava gens, a pesar del meu esforç titànic. De sobte, invariablement, la massa cedia sota els meus peus, i jo m'esllavissava una llarga estona per la falda ensulsiada. Rodolava sota l'arena fins al peu d'aquell munt; i la matèria em cobria, calenta com les brases, fins a ocultar-me, fins a privar-me de l'aire i de la llum. Llavors, creixent des del punt menut que era jo dins de la sorra i fins a ocupar tot el pla de la visió, una mà es feia omnipresent: els dits polze i índex aguantaven un gra d'arena. Uns dits immensos, corbats fins al contacte amb la nimietat quasi invisible del granet tenallat...

Em despertava amb un ofec histèric, amb una violència incontenible del meu cos petit, premut pels cossos gegantins del pare i de la mare, colgat en els llençols blancs, sota la manta de "piteu", l'única manta que hi havia a casa nostra en aquell temps.

Quan el germà que va venir després meu tenia un parell d'anys, o tres potser, i ja no cabia en el cabàs que van comprar per a ell, a mi em traslladaren des del tàlem matrimonial al llitet de fusta blava —un blau tènue, esllanguit— que algú ens va regalar i que va romandre a la vora dreta del jaç marital durant molts i molts anys. Un matalasset prim, enfundat en tela d'*escai*, que no estalviava la duresa de les costelles del somier, també de fusta. Una de les baranes del llitet era abatible. Ho recordo perquè, de més gran, abaixava el quadre de llistons per poder apropar-me a la pell extraordinàriament fina i tesa dels germans que el van anar ocupant aquell bressol després de mi. El llitet era massa alt per a una dimensió com la meva. Sense alliberar-ne la barana, no vaig poder accedir al seu interior amb els braços, ni encara als dotze anys, edat en què vaig viure la darrera aparició de nadons

a casa: el cosset de l'última germana. No sé si és que em van fer petit per voluntat dels déus o si en tingueren la culpa les sopes de farina, i les de pa escaldat on els ous hi feien cap només molt de tard en tard.

Des d'aquell lletet de baranes altíssimes vaig veure el món com emmarcat entre llistons de fusta. De més gran vaig saber que, efectivament, el món en què vaig néixer vivia entre llistons. No era ben bé una presó. Però els senyals de la batalla que havíem perdut eren allí, subreptíciament presents: pa eixut, o sec, i cansalada. Almenys aquestes eren les menges habituals mentre no era prou madur el blat per a la sega: els dies de col·lecta del gra, els homes menjaven porc confitat i talls més o menys generosos de cansalada del pit, viada i tan salobre com la mar que els d'interior no coneixíem pas sinó d'oïdes.

El meu padrí sempre es menjava el pa sec. Deia que li agradava. Era difícil d'entendre perquè l'home s'obstinava a rosegat amb les seves quatre dents esmussades, planes, els crostons que extreia del calaix de la taula del menjador. El meu pare s'hi enfadava a diari. I la mare. Si hi havia pa que no era ni sec ni eixut, aquest, el meu padrí, ens el reservava a nosaltres, els infants que pul·lulàvem per la casa amb els genolls ronyosos, sovint encrostonats, i els cabells com un espart. El bon pa ell ens el guardava a nosaltres. A nosaltres i al seu fill, el meu pare, que treballava des que el sol dormia encara fins que era a joca un altre cop. I a la mare, que havia de tenir llet per als que gatejaven pel trespol o estabellaven les carrutxes de fusta contra les parets del menjador estretíssim.

LA PALLISSA DE L'ESTABLE

Casa nostra era reduïda; diminuta, de fet. La seva superfície responia al resultat d'una divisió en una desena de parts idèntiques en amplada i en fondària d'una finca a l'extrem de la població. "Els patis", van anomenar aquella antiga partició on van créixer abans i després de la guerra, corrals i pallisses i unes poques cases d'un pis i una golfà que van anar configurant el carrer costerut on vaig aprendre a viure.

Accedíem a l'interior de casa nostra per una portalada amb dos batents de fusta, l'amplada de la qual permetia tot just que passés el carro. Al fons de la planta baixa, hi teníem una corralina fosca, on criàvem dos porcs cada any, amb les verdures que l'hort donava escanyades, amb sègol i segones i pells de patata, tronxos de bròquil i tomàquets que es podrien. Davant de la corralina, el femer amuntegava l'adob per a les quatre finquetes que posseïa la meua família, una de rec i les altres secanes, plantades d'ametllers entre els rengs dels quals sembràvem ordi. Les oliveres, no gaire més que les necessàries per als dos-cents quilos d'oli del consum anual creixien a l'Aiguamoll, un terreny de la mare, al terme de les Borges Blanques: un fonal estirat guardat, a banda i banda, per sengles costers de considerable alçada.

El femer de casa fumejava a l'hivern: un baf tènue que s'enfilava per l'ull del celobert de metre quadrat que s'obria fins al solà del pis de dalt, on la mare tenia el seu

rentador d'uralita doble i els fils tensos d'estendre roba. Uns pocs geranis a peu de les vidrieres que il·luminaven el menjador respiraven a penes, amb la seva llum roja, amb el perfum amarg, masculí, de la seva pell vellutada...

Des del carrer, i un cop travessada l'entrada escassa de la casa des d'on començaven les escales de pedra que conduïen a les estances superiors, hi havia l'estable, que feia de corredor fins al femer i a la corralina. Un envà de lloses verticals el separava de l'entrada de la casa, on guardàvem el carro que hi cabia a penes. La quarta part d'aquest envà, era oberta, sense porta, perquè la mula —“Morena” es deia la que vaig conèixer jo tota la vida— hi pugués entrar sense espantar-se. La corralina i el femer sí que estaven separats de l'estable per una paret de llamborda estreta, pedra saulonenca que es desgrunava tota humida sota la calç lleugerament blavissa amb què la higieneïtàvem cada any. A la corralina, s'hi traspassava des de l'estable a través d'un porticó de fusta corcada, suport de centenars de nius d'aranyes d'una negror dura i brillant d'obsidiana, minúscules bèsties com l'ungla del dit petit, però tan lletges com els sacrilegis indelebles a què feia referència mossèn Miquel en les sessions de catequesi prèvies a la Primera Comunió.

A la dreta de l'estable, segons s'hi entrava, i arrambada al mur que separava aquest espai del de l'entrada de la casa, la menjadora de la mula se sostenia damunt de tres pilans de totxo cuit. Era de pedra arenosa, fràgil. El morro i el coll de l'animal l'havien anat esmolant lentament fins a pulir-la com la superfície del pedernal. S'hi reflectia la llum de la bombeta de quaranta, com una lluernia difusa. Després de donar menjar a la Morena, jo solia passar-hi la mà, per aquella superfície llisa i enfredorida: era un tacte singular, net, polit com un metall inoxidable. Després, acaronava el coll de l'animal, que tenia un pèl curt, rogenic,

d'una calidesa exquisida. La mula abaixava el cap i em mirava, amb els seus ulls negres com un pou, humits com la terra fonda i rodons com les monedes. Tenia una expressió dòcil, aconformada, amb una lluïssor molt fonda de pena i de solitud.

Perpendicular a la menjadora, en el mur que separava casa nostra del pati contigu, sota els revoltos de guix i les bigues de fusta sempre entelades pels sedals polsosos de les teranyines, es dreçava la pallissa, de metre i mig d'amplada. Clavades al terra tou que cobria el fem de la mula, les quadernes de fusta de pollancre feien una alçada com la meva. Les relligava per la banda superior un cabiró empotrat en els murs. Aquell recipient matusser acollia el tou de palla transportada des de l'era, arrencada de les entranyes del paller rectangular que fèiem cada any, cobert amb l'argila pastada amb les mans i l'aixada. Quan era recent, la palla escampava una olor dolça, suaument humida, com de confort, com de cosa recent i agradosa.

Al pis de dalt de casa nostra, només podia haver-hi dues habitacions: la marital, que tenia una finestrella oberta al carrer, i una altra a la vora, interior, fosca, menuda. La resta de l'espai l'ocupava el menjador amb el foc a terra, el graner, que també feia de rebost, i la comuna. Mentre no vàrem poder obrar amunt, vam haver de viure en aquelles condicions. I no vam poder fer obres —unes obres humils, però que permeteren guanyar dues cambres més, renovar l'estança del menjador i endreçar la golfa— fins que de germans, ja n'érem almenys tres. Aquests són, si més no, els càlculs que conservo d'aquells fets en la memòria.

Tres germans, els pares i el padrí, fan un total de sis persones. No hi havia ni cambra ni llit per a tothom. Els germans que venien acabaren foragitant-me primer del llit patern i després del llit de baranes de fusta. El padrí

em va ubicar vora d'ell, a la pallera, que va ser el seu jaç des que els pares van decidir-se a compartir la casa amb ell, quan jo tenia un any. La pallera de l'estable, doncs, va ser el seu jaç durant molt de temps, fins i tot després que les obres haguessin conclòs. No li van agradar mai les màrfegues, els llits, els llençols gelats, al meu padrí. La pallissa, doncs, també va ser el meu jaç alguns hiverns. A l'estiu, podíem pujar a la golfa, on la marinada corria alegre i frescal des que la tarda, cansada, es desmaiava en mans de la lenta penombra del vespre.

Per entrar al tou de palla, calia passar per davant del morro de la mula, aixecant lleugerament la cadena que la lligava al mur de la menjadora. Tombar pel cul de l'animal era arriscat: la "Morena" tenia coses de boja i no li costava allargar una de les potes amb mala intenció. Jo m'agafava a la biga que lligava les quadernes que feien de tanca a la palla, i saltava endins, sobre la borrasa que cobria el tou del palló. Era una sensació com de caure en el buit, però amb la seguretat que uns braços d'àngel, lleugers i transparents, pararien la caiguda a temps. Llavors, el meu padrí m'animava a fer un parell de capitombes, fins que la borrasa era ben arregussada. L'esteniem novament, plana sobre la palla prèviament espoltida i anivellada altre cop. Les sabates es quedaven als peus, badallant d'enyor. Una segona borrasa ens cobria el cos. Feien olor rànica d'oli, les borrases; una olor seminal, càlida, extraordinàriament confortable i coneguda: olor de casa, sentor de vellesa assaonada, quieta. La geografia plana de la tela rectangular era un mapamundi de taques d'obscuritats diverses: de la negror rogenca, als grisos esvaïts. Durant la collita, algunes olives s'esclafaven sota l'abraçada de la mà que les estirava de la mesa gelada, o era la "maneta", l'"harpa" metàl·lica, de dits corbs i sempre lluents, qui els n'esquinçava la pell.

Aquestes olives queien ploroses d'oli a la borrasa i hi deixaven l'empremta del seu rostre. De vegades era inevitable que els peus del collidor en trepitgessin alguna sobre la tela, en el moment de desplaçar la bancada, o en entrar a la borrasa estesa a terra, sota les branques immenses de l'arbre, per apropar-se al tronc, o per allunyar-se'n, si la feina s'havia enllestit d'aquella banda.

Ens adormíem així. El padrí em manava que petgés el botó de la pereta penjada al mur i venia la foscor rotunda, compactada amb la pressió d'emocions indestriables. La tela de la borrasa era freda, però l'escalfor dels cossos guanyava lentament el combat nocturn de les temperatures. Dessota nostre, la palla mantenia l'ardència corporal. I tot a l'entorn, el fem de l'estable, que fermentava suament, amb un aroma dolcenc, lleugerament àcid, i l'escalf de la mula, s'ocupaven de mantenir l'estança a una temperatura confortable. Al carrer queia la gebrada. I potser el vent xiulava, fred com una fulla d'olivera, com el biaix d'un vidre trencat, contra els filaments de l'electricitat, que zigzaguejaven d'una façana a l'altra al llarg de tot el carrer. Però a la pallissa hi havia el caliu dels nostres cossos sobre la palla.

Fou durant totes aquelles nits, a la paller de l'estable, convivint amb l'animal que estirava el carro i la pollegana, que vaig enamorar-me de la veu del meu padrí. Perquè em vingués el son, em remorejava històries de la seva vida: la guerra del Riff que ell va fer a lloms d'una mula del servei sanitari; el servei militar posterior; els anys de rabadà; els dies de picapedrer amb el seu pare, en una pedrera de la Floresta; les nits de la guerra civil sofertes en una cabana de camp, amb la càrrega de la fillada... Contes, allò que tothom coneix com a contes, no recordo que me n'hagués mai explicat cap; crec que no en sabia. Ningú no li devia haver contat contes, tampoc a ell. Però

no calien pas: aquella veu seva, destrenant la infinita tristesa dels camins d'un home que va a la posta, eren històries prou fantàsticament il·luminades per la nebulosa dels matisos, per l'estelada de les sensacions viscudes. O potser intuïdes, simplement... I eren prou vívides com per sentir-les com una mà dolça i amiga, fantàstica.